

Virkelighedsbillede af historien

Kirsten Kvist Hansen

Fortid og Nutid, juli 1995, s. 148–153

I forlængelse af »Historikerfejde«-debatten i *Fortid og Nutid* (1993, s. 235–242, 1994, s. 53–69, s. 296–298) peger Kirsten Kvist Hansen på den franske »Annales-skoles« og mentalitetshistoriens betydning for erkendelsen af historikernes uundgåelige tidsbundethed. Hun peger imidlertid på, at denne tidsbundethed hænger sammen med kollektive forestillinger, som betinger hvilke argumentationsformer, der accepteres som gyldige. Her er den videnskabelige rationalitet fortsat dominerende, og Kirsten Kvist Hansen konkluderer, at historikerne ikke bør lade sig lamme af erkendelsen af, at deres resultater kun er tidsbettinget gyldige.

Kirsten Kvist Hansen, f. 1968, studerer historie og oldtidskundskab på Københavns Universitet. Privatadresse: Messinavej 12, 3.th., 2300 København S. mongin@login.dknet.dk.

Den gængse opfattelse af videnskabelig autoritet er i høj grad forbundet med det virkelighedsbillede, der er styrende i vores tid og rum. Graden af bevidsthed omkring et virkelighedsbillede er ikke ens for alle mennesker i det gældende samfund, men alligevel er der visse elementer, der er så gennemgående, at man kan tale om konventioner. Jeg mener, det er relevant at se på debatten i *Fortid og Nutid* om postmodernismen og historiefagets legitimitet, videnskabelighed m.m. som en debat om introduktion eller forkastelse af et helt nyt kollektivt virkelighedsbillede med nye styrende konventioner. Er den rationelle videnskab enerådende, overordnet styrende eller passé som autoritet i vores indre bevidste og ubevidste verden?

Studiet af dette kollektivt mentale liv karakteriseres inden for historiefaget ofte som mentalitets- eller bevidsthedshistorie. Denne gren af faghistorien blev for alvor systematiseret af den franske »Annales-skole«. Ved at lancere teorien om forskellige virkelighedsopfattelser anskueliggjorde de tidlige mentalitetshistorikere netop, at enhver rationalitet er historisk betinget.

Begyndende i slutningen af det 19. århundrede skete der en lang række ting på videnskabsfronten, der i løbet af relativt kort tid førte til introduktionen af et nyt historiesyn.¹ Der var til dels tale om politiske begivenheder på både nationalt og internationalt plan, men også inden for videnskaberne oplevedes et boom på nye fagområder, såsom økonomi, sociologi og psykologi. Inden for historie foregik en stor del af udviklingen i Frankrig, hvor man kan lægge et bekvemt fikspunkt for »den nye historiesyn« formelle introduktion i 1929 med det første nummer af tidsskriftet *Annales d'histoire économique et sociale*. Det blev redigeret af Marc Bloch og Lucien Febvre, der på det tidspunkt begge underviste på det nystartede universitet i Strasbourg. *Annales* tog i første omgang nærmest karakter af et protestforum og markerede en afstandtagen fra den tyske, hermeneutiske historikertradition og fra den narrative, politiske begivenhedshistorie, der i vid udstrækning havde europæiske konger og deres krige som det centrale omdrejningspunkt. Som titlen på tidsskriftet angiver, vendte man sig i retning af so-

cial og økonomisk historie, men derudover også mod bl.a. geografi og mentalitetshistorie. Man ønskede en problemorienteret, analytisk historievitenskabelig, der koncentrerede sig om årsagsforklaringer og som var parat til at benytte en tværfaglig indgang til problemerne. Historiens fokus skulle flyttes fra administratorerne til de administrerede.

Blochs lille bog *Apologie pour l'histoire ou métier de l'historien*² blev aldrig gjort færdig, men den første del, der handler om historiens legitimitet, kan give et udmærket indblik i de overvejelser, der var kendetegnende for de nye historikere. Bloch rejste selv spørgsmålet om, hvordan erkendelsen forstået som åndelig tilfredsstillelse havde sin berettigelse, men han besvarede det aldrig fuldt ud tilfredsstillende. Ikke desto mindre lå historiens legitimitet for ham i dens mulighed for at skabe erkendelse:

*Enten må man fraråde enhver, der kan finde på noget bedre at tage sig til, at beskæftige sig med historien, eller også er det som erkendelsesmulighed, at historien må vise sin gode samvittighed.*³

Verden var for vigtig til, at historien måtte ende som underholdning med virkeligheden som kunstnerisk virkemiddel. For at historie kunne være en »god« videnskab, skulle den dels give en bedre forståelse af sammenhænge, en større erkendelse, dels skulle den rent praktisk være et værktøj til at få en bedre tilværelse. Dette synspunkt var bl.a. inspireret af Henri Berr; forståelse af fortiden skulle føre til kontrol med fremtiden. Bloch mente ikke, de to kunne skilles ad, da forståelse måtte gå forud for korrekt handling.

Mentalitets- eller bevidsthedshistorie havde været genstand for interesse tidligere, men blev først formelt etableret som disciplin i det 20. århundrede. Febvre advarede kraftigt mod en ana-

kronistisk overførsel af den nutidige mentalitet på fortidens samfund.⁴ I stedet for opfordrede han til, at man, før man anvendte psykologien, forsøgte at rekonstruere *det mentale værktøj*, der kendetegnede et bestemt samfund i en given periode ved hjælp af arkæologi, etnologi, filologi, semantik, sproghistorie og ikonografi. Udførelsen af dette kom så i 1942 med værket om Rabelais, hvor han efter en detaljeret undersøgelse af 1500-tallets mentale værktøj i Frankrig konkluderede, at det ikke som tidligere hævdede var muligt for Rabelais at være ateist, da det forudsatte nogle begreber, der ikke var til stede i samfundet på det tidspunkt.⁵

Bloch havde leveret et tidligere bidrag til genren i form af en komparativ undersøgelse af det kongelige franske og engelske healingsritual kendt fra middelalderen, hvor folk, der led af scrofula (kirtelsyge) blev raske gennem kongens berøring.⁶ Bloch ville undersøge hvilken kollektiv bevidsthed, der lå til grund for troen på miraklet, og hvilken indflydelse det igen havde på opfattelsen af monarken. Metoden, han benyttede, var inspireret af sociologen Emile Durkheim og blev karakteriseret af Bloch selv som komparativ etnografi. En af de store kvaliteter i værket er understregningen af det for den tids mennesker »rationelle« i troen på miraklet, hvilket Bloch bl.a. opnåede ved at undlade at affærdige ritualer som overtro, fup og fidus.

Det er ikke uproblematisk at undersøge et samfunds virkelighedsbillede. Man er ideelt set nødt til at arbejde meget bredt og tværfagligt, hvilket også var et af de nye historikers mål. Febvre indvarslede nærmest en ny epoke for historievitenskaben.⁷ Tiden var omme for den aldrende gentleman-historiker, der efter at have akkumuleret viden i årtier satte sig godt til rette i øreklopstolen med sine private noter og nidkært vogtede på, at ingen rivaler vovede sig ind på hans akademiske territorium.

Febvres vision var i stedet et tværfagligt sammensat forskerhold med en historiker som manager.

Man konfronteres også med problemet omkring forandringer. En kollektiv bevidsthed kan let fremstå som et samfunds »uniform«, når man forklarer dens indre sammenhæng med tidens virkelighedsopfattelse. Når man forlader enkeltindiverne og vender sig mod strukturerne, glider man nemt ind i et lukket, homogent kredsløb, det er svært at komme videre fra. Den påviste struktur forklarer, hvorfor tingene er, som de er, men ikke hvorfor eller hvordan de ændrer sig. Bloch valgte at lade den materielle udvikling føre an og derved trække bevidstheden efter sig. Det samme gjorde Jacques Le Goff stadig 50 år senere, da han beskrev mentalitetshistorien som træghedens historie. Det kan passe i visse tilfælde, men det giver ikke en dækkende forklaring på årsagen til mentalitetsændringer, da den omvendte rækkefølge også kan gøre sig gældende; normer og værdier kan »overhale« den materielle udvikling og derved medvirke til at sætte en dagsorden, der præger samfundet. Le Goff påpegede det fælles upersonlige i tankeverdenen; det tankegods, der var fælles for Cæsar og hans ringeste legionær, og han opfattede nærmest mentaliteterne som »et stykke sejt tyggegummi«, der langsomt blev trukket med, men som altid var bagud i forhold til den øvrige samfundsudvikling.⁸ I samme artikel placerede han dog også mentaliteterne i skæringspunktet mellem det individuelle og det kollektive, det bevidste og det ubevidste, det dagsaktuelle og det langsigtede. Hermed når man også op i de noget mere personlige lag af bevidstheden end det, Cæsar delte med legionæren. Denne gliden fra det ubevidste til det bevidste uden klare skel i terminologi er et typisk problem for mentalitets- og bevidsthedshistorien, og det vanskeliggør en diskussion af et samfunds fælles værdier.

I en diskussion af interesseaspektet i mentalitetshistorien har de franske Annales-historikere været i opposition til de marxistiske historikere. Hvor Bloch og Febvre ser mentaliteten som »uskyldigt fællesgods«, finder marxisterne en udnyttelse af bevidstheden i magthavernes interesse. Ved at lære de lavere klasser at opfatte samfundet gennem magthavernes øjne kan bevidstheden manipuleres. Dette er formuleret af Gramsci som »rule by persuasion«. Alex Wittendorff skelner mellem to termer: *mentalitet*, der strækker sig fra det ubevidste i en glidende skala frem til *bevidstheden*, der kan udtrykkes sprogligt i samtiden, og som det derfor er muligt at handle bevidst ud fra.⁹ Denne opdeling giver menneskene en vis form for handlefrihed til at operere i en art uafhængighed af den materielle udvikling. Det er også en påpegelse af, at et givet samfund nok er underlagt de samme grundlæggende mentale konventioner, men at der derudover er forskel på folks bevidsthedsniveauer. Selv om der ikke danner sig et klart, ensartet skel mellem det bevidste og det ubevidste hverken i nu- eller datidige samfund, mener jeg, det er vigtigt at holde sig forskellen for øje, men det er dog heller ikke problemfrit. Problemet er at skelne bevidsthedens forhold til det øvrige mentale liv. Hvad med det halvbevidste og det, der er så ubevidst, at det er en del af vores grundlæggende virkelighedsbillede: en konvention, vi dårligt nok selv er i stand til at pege ud – i hvor høj grad præger alt dette vores bevidsthed og vores handlinger? Den marxistiske betoning af interesseaspektet i bevidsthedshistorien var tiltrængt, men der er stadigvæk behov for en uddybning af dette aspekt. De nye slag skal nu udkæmpes i det ingenmandsland, som befinder sig mellem det selvfølgelig og det påvirkelige.

Den nyere udvikling inden for mentalitetshistorie er ikke karakteriseret ved fælles tværfaglige projekter, men sna-

rere ved en fragmentering i forskellige retninger såsom antropologi, etnologi, folkloristik og mikrohistorie. På trods af forskellige metodiske valg er de ofte fælles om at tildele historie en identitets-skabende funktion.¹⁰ Hver gang vi lærer noget om fortiden, lærer vi også noget om os selv. Man kan måske sige, at Annales-folkens fokusering på den »kollektivt mentale triade«, *tid-samfund-rationalitet*, i dag har udviklet sig til en mentalitetshistorie, hvor der ud fra studier af historisk betingede virkelighedsopfattelser drages komparative slutninger om vores egen rationalitet. Der er således sket en udvikling i opfattelsen af historiens legitimitet siden Blochs lidt svævende ønske om erkendelse kombineret med en efterfølgende praktisk nyttefunktion. Men bevidsthed om identitet er dog også en form for erkendelse, så der er ikke tale om et egentligt brud – snarere om en præcisering, idet bevidsthed om ens identitet og aktuelle situation danner grundlag for handling. Historiens nytte er altså ikke, at den tilbyder et mønster, der kan kopieres, men at den giver mulighed for at opbygge en bevidsthed, der kan handles ud fra. Dette øger yderligere historikerens etiske ansvar.

Historikerens handling qua historiker er dels forskning, dels formidling af forskningsresultaterne – som regel i skrift. Det er velkendt, at historikerens indvirker subjektivt på forskningsprocessen og derved påtager sig et etisk ansvar, men i hvor høj grad er historikeren bevidst om sin subjektive indflydelse på formidlingen af forskningen?

Dette bringer os ind på poetikkens område: Hvilke diskursive konventioner er bestemmende for den form for historie, der skrives? Hvilke regler, koder eller procedurer er det, der former en tekst?

Philippe Carrard har undersøgt praksis hos en række historikere fra Annaleskredsen for at se, om den nye tilgang til historie er forbundet med nye måder

at skrive historie på.¹¹ Det betyder konkret, at han har undersøgt, hvem der henvender sig til hvem, med hvilke formål, under hvilke omstændigheder og med hvilke retoriske strategier. Her vil jeg kun komme ind på brugen af subjektet og brugen af narrativet, mens værket i sin helhed kommer videre omkring og er meget anbefalelsesværdigt.

Subjektet blev forvist fra faghistorien af den positivistiske forskning, mens ny-historikerne udviser en meget blandet brug af subjektet i teksten.¹² I visse tilfælde er subjektet kommet ind i varmen igen ved brug af personlig kommentering, eller ved visse former for tegnsætning (»!« eller »...«), der indikerer et følelsesladet, men sløret subjekt. I andre tilfælde er der anvendt en mere akademisk brug af kollektiv-subjekt; »det ved *vi* fra...«. Der er her underforstået en grad af intersubjektivitet, så udsagnet fremstår som støttet af en gruppe af ligesindede. Endelig er der den mere positivistiske videnskabeliggørelse, der kommer til udtryk ved brug af refleksive verber og den upersonlige brug af 3. person ental (man). Fra et positivistisk standpunkt er brugen af 1. person ental i en fagtekst et klart tegn på uprofessionel optræden, men Carrard gør opmærksom på, at det hos de undersøgte historikere tit blev brugt af de absolut førende forskere. De havde »råd« til at skille sig ud fra flokken, da ingen mistænkte dem for at være useriøse eller uvidenskabelige. Typisk er deres tidlige værker mere »ydmyge« i tonen. Dette fænomen, som nærmest kan betegnes som et »superstar-privilegium«, genfinder vi også herhjemme. Et illustrerende eksempel er festskriftet til Ottar Dahl, hvor professor Steensgaard i sit bidrag tager os med til et besøg hos sin tandlæge (som vi tilmed når at komme på fornavn med), for senere at bruge dennes diagnosticering som analogi til historikerens brug af modeller i forskningen.¹³ Artiklen er skam glimrende; både oplysende, underholdende

og velskrevet. Men retorikken virker netop overbevisende, fordi ingen er i tvivl om, at Steensgaard er en meget dygtig og seriøs historiker. En studerende, der publicerer sin første artikel, skulle nok være sig for at trække læserne med ind i venteværelset af frygt for at blive leet ud.

Et af hovedspørgsmålene til historikere, siden den analytiske historie vandt frem, har været: Skal historikere fortælle historier, eller skal de undersøge og løse problemer? Dette spørgsmål, trukket så hårdt op, leder os hen til problemet omkring narrativet. Annales-folkene erklærede tidligt, at narrativet var uløseligt forbundet med den gamle form for historie, der kun beskæftigede sig med at remse konger og krige op. Man ønskede fra nu af at dyrke analytisk problemhistorie frem for narrativ historie. I dag varsler bl.a. Peter Burke en »revival of narrative«, men Carrard spørger i stedet, om man nogensinde har forladt det. Det kræver en definition på et narrativ, hvilket Carrard giver som *en tekst med mindst to komponenter, der er ordnede i tid*.¹⁴ Dette er en stram definition, hvilket også har betydning for resultatet af undersøgelsen. Det viser sig nemlig utroligt vanskeligt at skrive historie uden for en overordnet narrativ struktur. En af de få undtagelser er »Montaillou« af Le Roy Ladurie, der er beskrivende inden for en blok af tid og som sådan ikke er fremadskridende.¹⁵ Carrard mener, at på trods af ny-historikernes erklærede anti-narrative historiografi, så formidler de stadig deres problemorienterede forskning narrativt. Det er heller ikke nemt at se en afløser for det overordnede narrativ. Med baggrund i Carrards stramme definition af narrativet er det måske ikke urimeligt at spørge, om muligheden for erkendelse er bundet til en narrativ struktur. Selv i en tekst som Montaillou, med én tidsblok i anvendelse, kan læseren vel ikke undgå – om end ubevidst – at bidrage med sin egen samtid

som en anden komponent, og derved kan narrativets krævede tidsfølge hævdes at være en realitet.

Carrards konklusion er, at den nye tilgang til historieforskningen ikke automatisk resulterede i én ny måde at skrive historie på, men tværtimod åbnede for et væld af nye muligheder. Ny-historikerne har dels forladt, dels genoptaget narrativet. De er til stede som subjektive fortællere og påberåber sig også en videnskabelig objektivitet. De argumenterer kvantitativt, og de gør brug af billedsprog. De betjener sig åbent af både retorik og streng logik. Dette kan kritiseres fra positivistisk side som dårligt håndværk, mens dekonstruktivister med fuld ret kan anklage det for at indeholde selvmodsigelser. Carrard er dog ikke bekymret; han opfatter det som en ubevidst hybrid-historie og ser det ikke som ødelæggende for historiefaget. Det er en myte med rødder i positivismen, at et værk »skriver sig selv«. Historikeren fører pennen, og poetikken skulle gerne kunne bidrage til at give en større bevidsthed omkring den skriftlige historieformidling for netop derigennem at udvide historikerens bevidste handlemuligheder i udformelsen af en tekst. Historikeren er jo ikke uvant med samspelet mellem subjektivitet og videnskabeligt arbejde.

Det funktionelle kildesyn og intersubjektiviteten, der er grundlæggende for Annales-folkens tværfaglige historievitenskaber, har man arbejdet med i praksis, siden troen på total objektivitet led skibbrud. Intersubjektiviteten er et pragmatisk kompromis. Den er funktionsdygtig i videnskabeligt arbejde, der til en vis grad er subjektivt styret af udøveren selv, men som også skal kunne underkastes prøver for falsifikation og verifikation. Ifølge en streng logik er intersubjektivitet lige så umulig som objektivitet, da subjektive oplevelser pr. definition er individuelle og altså forskellige. Deraf følger en postmodernistisk tolkning, at det er den stær-

kestes subjektive tolkning, der vinder frem som den herskende, da der ikke findes noget, der i egentlig forstand er beviseligt som værende *sandt*.¹⁶ Denne teori, der i sin konsekvens er ultraliberalistisk og antihistorisk, gør derved virkeligheden til et trosspørgsmål. Men det behøver faghistorikeren nu ikke nødvendigvis fortvivle over. Så længe vi arbejder videnskabeligt forsvarligt inden for konventionerne af den virkelighedstolkning, vi befinder os i, er forskningen intakt, fordi den rationelle videnskab er en integreret del af samme virkelighedstolkning. Vi behøver altså ikke at gøre krav på Sandheden, for at vores resultater er gyldige. Man skal bare ikke forledes til at tro, at de er evigtgyldige. Jamen så er vi jo ude i den totale relativisme, vil kritikken lyde. Principielt: Muligvis. Men i praksis: Nej. Set fra en helt tredje virkelighedstolkning vil vores tillid til videnskaben hverken være mere eller mindre rationel end middelalderens tillid til realiteten af Gud og djævelen, da enhver virkelighedsforståelse rummer sin egen rationalitet.

Vores rationalitet er således også historisk betinget, og da vi selv er en uløselig del af den, kan vi ikke trænge helt tæt ind på det virkelighedsbillede, vi befinder os i. Men når jeg slipper et æble, og det efterfølgende falder til jorden, kalder jeg det tyngdekraft uden at betænke mig et sekund. På trods af new-age krystalhealing og kastanjer i lommen mod gift er det stadig den rationelle videnskab, der dominerer og har autoriteten inden for vores tid og rum. Derved har videnskabeligt funderede resultater gyldighed for os, de fungerer.

Der er ikke megen teoretisk klarhed i denne ret pragmatiske konklusion. Men man må dog hellere bruge den som en opmuntring til at forske og formidle på livet løs, frem for at lade sig bremse af mangel på gennemført teori omkring historiestudiet. Det er utilladeligt ikke at tænke og teoretisere over faget, men det

må i den sidste ende ikke virke lamrende.

Noter:

1. For en generel introduktion til den vestlige historieskrivnings udvikling i det 20. århundrede, se Inga Floto: *Historie, nyere og nyeste tid*, 1985; Georg G. Iggers: *New directions in European historiography*, Middletown CT 1975. Angående udviklingen i Frankrig, se Peter Burke: *The French Historical Revolution. The Annales School, 1929–89*, Worcester 1990; Traian Stoianovich: *French Historical Method. The Annales Paradigm*, New York 1976.
2. Marc Bloch: *Apologie pour l'histoire ou métier de l'historien*, Paris 1949. På dansk: *Forsvar for historien eller historikerens håndværk*, 1973.
3. Bloch: *Forsvar for historien* (se note 2), s. 18.
4. Lucien Febvre: *Psychologie et histoire, Encyclopédie Française* 8, s.v. La vie mentale, Paris 1938.
5. Lucien Febvre: *Le problème de l'incroyance au XVIe siècle*, Paris 1942.
6. Marc Bloch: *Le roi thaumaturge. Études sur le caractère surnaturel attribué à la puissance royale, particulièrement en France et en Angleterre*, Paris 1924.
7. Lucien Febvre: *Vers une autre histoire, Revue de métaphysique et de morale* 58, Paris 1949.
8. Jacques Le Goff: *Les mentalités. Une histoire ambiguë, Faire de l'histoire*, udg. Jacques Le Goff m.fl., 3, Paris 1974, s. 76–94.
9. Alex Wittendorff: *Rejsen mod virkeligheden*, 1986.
10. Se f.eks. Jonathan Friedmann: *The Past in the Future: History and the Politics of Identity, American Anthropologist* 94(4), Washington 1992, s. 837–859.
11. Philippe Carrard: *Poetics of the New History*, Baltimore 1992.
12. Sst., s. 93–103.
13. Niels Steensgaard: *Fra model til struktur. Foreløbig rapport fra en opmålingsrejse, Den kritiske analyse: Festskrift til Ottar Dahl på 70-årsdagen den 5. januar 1994*, udg. Sivert Langholm m.fl., Oslo 1994.
14. Carrard: *Poetics* (se note 11), s. 35.
15. Emmanuel Le Roy Ladurie: *Montaillou: village occitan de 1294 à 1324*, Paris 1975.
16. Se f.eks. Keith Jenkins: *Re-thinking History*, London 1991; Ole Thyssen: *Påfuglens øjne. Efter postmodernismen*, 1987.